

14. क इदं दुष्करं कुर्यात्

ઈ.સ. પૂર્વે ચોથી શતાબ્દીમાં મગધમાં નંદવંશનું રાજ્ય હતું. મગધની રાજધાની પાટલિપુત્રમાં જન્મેલા વિષ્ણુગુપ્તે નંદના અત્યાચારી શાસનનો અંત કર્યો. આ વિષ્ણુગુપ્ત તક્ષશિલા વિદ્યાપીઠમાં રાજનીતિશાસ્ત્રના આચાર્ય હતા. વ્યવસાયે શિક્ષક એવા આ રાજનીતિશાસ્ત્રના પંડિતે પંડિત થતાં રાજ્યોને અખંડ બનાવવા અને અત્યાચારથી પીડાતી પ્રજાને અત્યાચારથી મુક્ત કરવા સક્રિય રાજનીતિમાં રસ લીધો અને નંદવંશના અત્યાચારી શાસનનો અંત આણ્યો. તે સાથે પંડિત ભારતને અખંડ બનાવ્યું. સામાન્ય પરિવારમાં જન્મેલા ચંદ્રગુપ્ત નામના બાળકને આચાર્ય કૌટિલ્યે રાજનીતિના પાઠ ભણાવ્યા. પોતાની કડક પરીક્ષામાંથી પાર ઊતરેલા આ સુયોગ્ય શિષ્ય ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યને મગધના રાજસિંહાસન ઉપર પ્રસ્થાપિત કર્યો. આ ઐતિહાસિક ઘટનાને કથાવસ્તુ તરીકે લઈને વિક્રમની સાતમીથી નવમી શતાબ્દીની વચ્ચે થઈ ગયેલા મનાતા વિશાખદત્ત નામના સંસ્કૃત કવિએ મુદ્રારાક્ષસ નામનું એક નાટક રચ્યું છે. સાત અંકના આ નાટકના પ્રથમ અંકમાંથી એક દૃશ્ય પસંદ કરી, તેને સમ્પાદિત કરીને પ્રસ્તુત પાઠ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે.

નંદરાજાનો રાક્ષસ નામનો એક અમાત્ય હતો. તે ખૂબ જ સજ્જન, વફાદાર અને પ્રજાવત્સલ હતો. નંદવંશના રાજ્યનો અંત થતાં અમાત્ય રાક્ષસ પોતે પણ પદભ્રષ્ટ થાય છે અને છત્રવેશે અજાણ્યા સ્થળે ચાલ્યો જાય છે. પોતાનાં કર્તવ્ય અને દેશહિત માટે ખૂબ જ નિષ્ઠાવાન આ અમાત્યને આચાર્ય ચાણક્ય પોતાના પક્ષે લાવીને મગધના નવપ્રસ્થાપિત ચંદ્રગુપ્તના અમાત્ય તરીકે નીમવા માંગતા હતા. તેથી તેની ભાળ મેળવવા માટે ચંદનદાસ નામના શ્રેષ્ઠીને બોલાવે છે. આ ચંદનદાસ અમાત્ય રાક્ષસનો ખાસ અંગત મિત્ર હતો. તેણે રાક્ષસના કુટુંબને ગુપ્ત રીતે પોતાને ઘેર રક્ષણ આપ્યું હતું. ચાણક્યને આની જાણ થતાં તે ચંદનદાસને બોલાવે છે અને અમાત્ય રાક્ષસને મેળવી આપવા જણાવે છે. પ્રસ્તુત પાઠમાં આ સંદર્ભનો ચાણક્ય અને ચંદનદાસ સાથેનો સંવાદ છે.

અહીં ચંદનદાસની રાક્ષસ પ્રત્યેની વફાદારીભરી મિત્રતાનું સુંદર નિરૂપણ થયું છે. પોતાનો મિત્ર અને તેના પરિવારના રક્ષણ માટે પોતાનો અને પોતાના પરિવારનો ભોગ આપવા ચંદનદાસ તૈયાર થઈ જાય છે અને મિત્ર તો પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે પ્રિય છે, એ પુરવાર કરી આપે છે. મિત્ર પ્રત્યેની ચંદનદાસની આ ભાવના પ્રત્યે ચાણક્ય પણ મનોમન પ્રસન્નતા અનુભવે છે. સંવાદોમાં આવતાં વાક્યોમાં વપરાયેલાં વિધ્યર્થ કૃદન્તનાં રૂપોનો પણ અભ્યાસ કરવાનો છે.

ચાણક્ય: - (સ્વશિષ્યં પ્રતિ) વત્સ, શ્રેષ્ઠી ચન્દનદાસ: અત્ર આનેતવ્ય:।

શિષ્ય: - યદાજ્ઞાપયતિ ઉપાધ્યાય:।

(ઇતિ નિષ્ક્રમ્ય ચન્દનદાસેન સહ પુન: પ્રવિશ્ય)

ચન્દનદાસ: - (સ્વગતમ્) ચાણક્ય: યદા આહ્વયતિ તદા નિર્દોષસ્ય અપિ શઙ્કા વર્ધતે કિં પુન: જાતદોષસ્ય। અત એવ મયા અમાત્યરાક્ષસસ્ય ગૃહજનોઽન્યત્ર પ્રેષિત:। મમ તાવત્ યદ્ભવતિ તદ્ભવતુ નામ।

શિષ્ય: - ભો: શ્રેષ્ઠિન્ ! ઇત: ઇત:।

ચન્દનદાસ: - અયમાગતોઽસ્મિ। (ઉભૌ પરિક્રામત:।)

શિષ્ય: - ઉપાધ્યાય, અયં શ્રેષ્ઠી ચન્દનદાસ:।

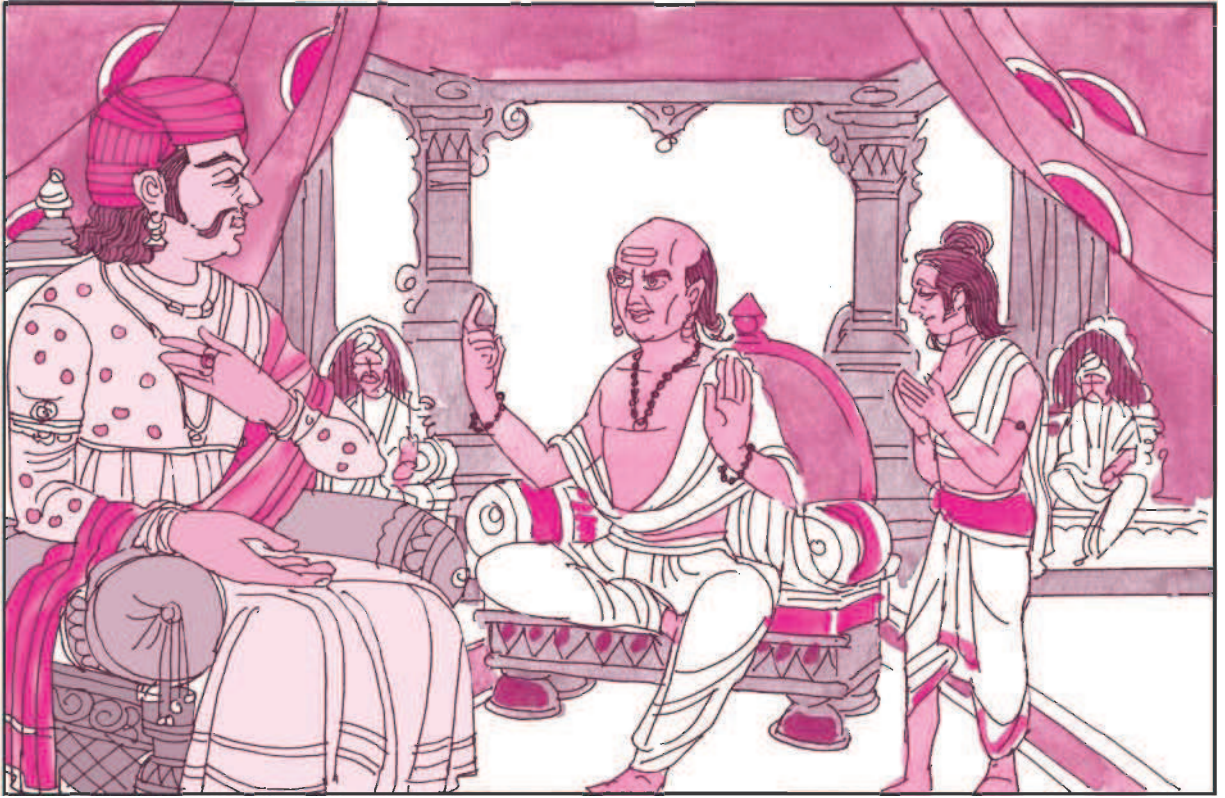
ચન્દનદાસ: - (ઉપસૃત્ય) જયતુ જયત્વાર્ય:।

ચાણક્ય: - શ્રેષ્ઠિન્, સ્વાગતં તે। ઇદમાસનમ્, તત્ર સ્થાતવ્યમ્।

ચન્દનદાસ: - યદાર્ય આજ્ઞાપયતિ। (ઉપવિષ્ટ:।)

ચાણક્ય: - અપિ પ્રચીયન્તે સંવ્યવહારાણાં વૃદ્ધિલાભા: વ:।

ચન્દનદાસ: - (સ્વગતમ્) અત્યાદર: શઙ્કનીય:। (પ્રકાશમ્) આર્ય ! અથ કિમ્, આર્યસ્ય પ્રસાદેન અખણ્ડિતા મે વાણિજ્યા।

- चाणक्यः** - भोः श्रेष्ठिन् ! अपि कदाचित् चन्द्रगुप्तस्य दोषान् पूर्वनृपतेः नन्दस्य गुणान् अधुना स्मरन्ति प्रकृतयः ?
- चन्दनदासः** - शान्तं पापम् । शारदनिशासमुद्गतेन पूर्णिमाचन्द्रेण अधिकं नन्दन्ति प्रकृतयः ।
- चाणक्यः** - भोः श्रेष्ठिन् ! प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः प्रतिप्रियमिच्छन्ति प्रकृतयः ।
- चन्दनदासः** - आज्ञापयतु आर्यः । किं कियत् च अर्थजातम् अस्माज्जनादिष्यते ।
- चाणक्यः** - भोः श्रेष्ठिन्, चन्द्रगुप्तराज्यमिदं, न नन्दराज्यम् । अर्थः तु नन्दाय एव रोचते स्म, चन्द्रगुप्तस्य तु प्रजानां परिक्लेशाभावे एव रुचिः ।
- चन्दनदासः** - (सहर्षम्) अनुगृहीतोऽस्मि ।
- चाणक्यः** - स च परिक्लेशाभावः कथमाविर्भवतीति न प्रष्टव्यम् ।
- चन्दनदासः** - आज्ञापयतु आर्यः ।
- चाणक्यः** - संक्षेपतः नृपतिं प्रति अविरुद्धा वृत्तिः वर्तितव्या ।
- चन्दनदासः** - कः पुनः अधन्यो नृपतेः विरुद्धमाचरति ।
- चाणक्यः** - भवानेव तावत् प्रथमः ।
- चन्दनदासः** - शान्तं पापम् शान्तं पापम् । कीदृशस्तृणानाम् अग्निना सह विरोधः ।
- चाणक्यः** - अयम् ईदृशः विरोधः यत् त्वमद्यापि राजविरोधिनः अमात्यराक्षसस्य गृहजनं स्वगृहम् अभिनीय रक्षसि ।
- चन्दनदासः** - आर्य, अलीकमेतत्, केनापि अनभिज्ञेन आर्यस्य एतत् निवेदितम् ।
- चाणक्यः** - भोः श्रेष्ठिन् ! अलमाशङ्कया । भीताः पूर्वराजपुरुषाः पौराणां गृहेषु गृहजनं निक्षिप्य देशान्तरं व्रजन्ति । ततः तत्प्रच्छादनमेव दोषमुत्पादयति ।
- चन्दनदासः** - एवं नु इदम् । तस्मिन् समये अमात्यराक्षसस्य गृहजनः मम गृहे आसीत् ।
- चाणक्यः** - प्रथमम् अनृतम्, इदानीम् आसीत् इति परस्परविरुद्धे वचने ।
- चन्दनदासः** - एतावदेव अस्ति मे वाक्छलम् ।

- चाणक्यः** - भोः श्रेष्ठिन् ! चन्द्रगुप्तस्य राज्ये अपरिग्रहः छलानाम् । तत् समर्पयितव्यः राक्षसस्य गृहजनः ।
अच्छलेन भवितव्यम् भवता ।
- चन्दनदासः** - आर्य ! ननु विज्ञापयामि, तस्मिन् समये आसीत् मम गृहे अमात्यराक्षसस्य गृहजनः ।
- चाणक्यः** - अथ इदानीं क्व गतः ।
- चन्दनदासः** - न जानामि कुत्र गतः ।
- चाणक्यः** - कथं न जानासि नाम । भोः श्रेष्ठिन् चन्दनदास ! राजविरोधिषु तीक्ष्णदण्डः नृपतिः चन्द्रगुप्तः । सः न मर्षयिष्यति राक्षसकलत्रस्य प्रच्छादनं भवतः । तत् रक्षितव्यं परकलत्रेण आत्मनः कलत्रं जीवितं च ।
- चन्दनदासः** - आर्य, किं मे भयं दर्शयति भवान् । सन्तमपि गेहे अमात्यराक्षसस्य गृहजनं न समर्पयामि, किं पुनः असन्तम् ।
- चाणक्यः** - चन्दनदास, एष एव ते निश्चयः ।
- चन्दनदासः** - बाढम्, एष मे स्थिरः निश्चयः ।
- चाणक्यः** - (स्वगतम्) साधु चन्दनदास ! साधु ।
सुलभेष्वर्थलाभेषु परसंवेदने जनः ।
क इदं दुष्करं कुर्यात् इदानीं शिबिना विना ॥

टिप्पण

नाम : (पुंल्लिङ्ग) **चाणक्यः** पाटलिपुत्रना मહામંત્રી કૌટિલ્યનું એક નામ **વત્સ:** પુત્ર, શિષ્ય **ચન્દનદાસ:** એ નામનો એક ધનિક વાણિયો **ઉપાધ્યાય:** ગુરુ (જેની પાસે જઈને અધ્યયન કરવામાં આવે, તેને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે.) **ગૃહજન:** ઘરનું માણસ, પોતાનું માણસ **પ્રસાદ:** કૃપા, પ્રસન્નતા **અર્થ:** ધન, રૂપિયા-પૈસા **અપરિકલેશ:** કલેશ - દુઃખનો અભાવ, દુઃખ ન હોય તેવી સ્થિતિ **અધન્ય:** ભાગ્યહીન, અભાગિયો, દુર્ભાગી માણસ **અમાત્યરાક્ષસ:** આ નામનો રાજા નંદનો મહામંત્રી **આર્ય:** શ્રેષ્ઠ માણસ, પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ, મહાનુભાવ (કોઈક વ્યક્તિને માનથી સંબોધવા કે બોલાવવા માટે સંસ્કૃતમાં આ શબ્દ વપરાય છે. વળી કહેવાય છે કે કર્તવ્યમાચરન્ કર્મ અકર્તવ્યમનાચરન્ । તિષ્ઠતિ પ્રકૃતાચારે સ વૈ આર્યં ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ અર્થાત્ જે માણસનું જે કર્તવ્ય કર્મ હોય તેનું તે આચરણ કરતો હોય અને જે અકર્તવ્ય હોય, તેનું આચરણ ન કરતો હોય - એ રીતે જે પોતાના આચારમાં જ કાયમ રહે, તેને આર્ય કહે છે.) **અનભિજ્ઞેન** અજાણ, ન જાણનારા માણસથી **ચન્દ્રગુપ્ત:** યાજ્ઞક્યનો શિષ્ય, નંદવંશનો નાશ કરીને પાટલિપુત્રના સિંહાસન ઉપર બેઠેલો રાજા **પૌર:** પુરમાં નિવાસ કરનાર, શહેરીજન, નાગરિક

(સ્ત્રીલિંગ) **વાણિજ્યા** આજીવિકા, વેપારધંધો **પ્રકૃતિ:** (રાજાની) પ્રજા, જનતા **વૃત્તિ:** વર્તન, વ્યવહાર, વર્તણૂક

(નપુંસકલિંગ) **અલીકમ્** અસત્ય, જૂઠું, ખોટું **પ્રચ્છાદનમ્** સંતાડવું તે, છુપાવવું તે **અનૂતમ્** અસત્ય, જૂઠું **કલત્રમ્** પરિવાર, પત્ની **જીવિતમ્** જીવન **ગેહમ્** ઘર.

સર્વનામ : **ઉર્ભૌ** (પું.) બંને **ઇદમ્** (નપું.) આ **અસ્માત્** (પું. નપું.) આથી, આમાંથી **ભવતામ્** તમારું, આપનું **ક:** (પું.) કોણ **ઇતત્** (નપું.) આ

વિશેષણ : **અખણ્ડિતા (વાણિજ્યા)** ખંડિત ન થાય તેવો (વેપાર-વાણિજ્ય) **શારદનિશાસમુદ્ગતેન (પૂર્ણિમાચન્દ્રેણ)** શરદ ઋતુની રાત્રિમાં નીકળેલા (પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર થકી) **પૂર્વનૃપતે: (નન્દસ્ય)** પૂર્વના રાજા (નંદ)ના **કિયત્ (અર્થજાતમ્)** કેટલું, (ધન), કેટલા પ્રમાણમાં (અર્થ-પૈસો) **પ્રીતાભ્ય: (પ્રકૃતિભ્ય:)** ખુશ થયેલી એવી (પ્રજા પાસેથી) **અવિરુદ્ધા (વૃત્તિ:)** અનુકૂળ (વર્તન) **ભીતા: (પૂર્વરાજપુરુષા:)** ભય પામેલા, ડરેલા (પહેલાંના રાજપુરુષો) **પરસ્પરવિરુદ્ધે (વચને)** એકબીજાથી વિરોધી (વચન) **તીક્ષ્ણદણ્ડ: (નૃપતિ:)** ઉગ્ર છે દંડ જેનો તેવો (રાજા), ભારે સજા કરનારો (રાજા) **સ્થિર: (નિશ્ચય:)** ટકી રહેનાર, સ્થિર રહેનાર (નિશ્ચય) **સુલભેષુ (અર્થલાભેષુ)** સરળતાથી મળી રહે તેવા, સૌને ઉપલબ્ધ હોય તેવા (ધનના લાભોમાં)

ક इदं दुष्करं कुर्यात्

અવ્યય : પ્રતિ ની તરફ, ના પ્રત્યે **અત એ** કારણે જ, એથી જ **અન્યત્ર** બીજી જગ્યાએ, અન્ય સ્થાને **ઇતઃ ઇતઃ** આ બાજુથી, આ તરફથી, આમથી **અપિ** સંભાવનાના અર્થનો સંદર્ભ બતાવવા માટે વાક્યમાં વપરાય છે. **અથ કિમ્** તો શું, આમ જ, હા **સંક્ષેપતઃ** ટૂંકમાં, સંક્ષેપમાં **અદ્યાપિ** આજે પણ **અલમ્** બસ, પર્યાપ્ત, સમર્થ **નુ** નિશ્ચિતતાનો અર્થ સૂચવવા વાક્યમાં વપરાય છે. **કુત્ર** ક્યાં **કથમ્** શા માટે, શા કારણે **બાહર** બરાબર, સ્વીકૃતિ આપવા માટે વપરાતો અવ્યય **સાધુ** ઠીક, બરાબર **કીદશઃ** કેવો **ઇદશઃ** આવો

સમાસઃ સ્વશિષ્યમ્ (સ્વસ્ય શિષ્યઃ, તમ્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । જાતદોષસ્ય (જાતઃ દોષઃ યસ્ય સઃ, તસ્ય - બહુવ્રીહિ) । ગૃહજનઃ (ગૃહસ્ય જનઃ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । વૃદ્ધિલાભાઃ (વૃદ્ધેઃ લાભઃ, તે - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । અખણ્ડિતા (ન ખણ્ડિતા - નજ્ તત્પુરુષ) । પૂર્વનૃપતેઃ (પૂર્વસ્ય નૃપતિઃ, તસ્ય - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । શારદનિશાસમુદ્ગતેન (શારદસ્ય નિશા શારદનિશા (ષષ્ટી તત્પુરુષ), શારદનિશાયાં સમુદ્ગતઃ, તેન - સપ્તમી તત્પુરુષ) । પૂર્ણિમાચન્દ્રેણ (પૂર્ણિમાયાઃ ચન્દ્રઃ, તેન - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । પ્રતિપ્રિયમ્ (પ્રતિગતં પ્રિયમ્) । ચન્દ્રગુપ્તરાજ્યમ્ (ચન્દ્રગુપ્તસ્ય રાજ્યમ્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । નન્દરાજ્યમ્ । (નન્દસ્ય રાજ્યમ્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । પરિક્લેશાભાવે (પરિક્લેશસ્ય અભાવઃ, તસ્મિન્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । અવિરુદ્ધા (ન વિરુદ્ધા - નજ્ તત્પુરુષ) । અધન્યઃ (ન ધન્યઃ - નજ્ તત્પુરુષ) । રાજવિરોધિનઃ (રાજઃ વિરોધિનઃ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । સ્વગૃહમ્ (સ્વસ્ય ગૃહમ્, તસ્મિન્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । અનભિજ્ઞેન (ન અભિજ્ઞઃ, તેન - નજ્ તત્પુરુષ) । પૂર્વરાજપુરુષાઃ (રાજઃ પુરુષાઃ, રાજપુરુષાઃ (ષષ્ટી તત્પુરુષ), પૂર્વે ચ તે રાજપુરુષાઃ - કર્મધારય) । દેશાન્તરમ્ (અન્યઃ દેશઃ - કર્મધારય) । અનૃતમ્ (ન ઋતમ્ - નજ્ તત્પુરુષ) । પરસ્પરવિરુદ્ધે (પરસ્પરસ્માત્ વિરુદ્ધમ્, તે - પચ્ચમી તત્પુરુષ) । વાકચ્છલમ્ (વાચઃ છલમ્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । અપરિગ્રહઃ (ન પરિગ્રહઃ - નજ્ તત્પુરુષ) । તીક્ષ્ણદણ્ડઃ (તીક્ષ્ણઃ દણ્ડઃ યસ્ય સઃ - બહુવ્રીહિ) । નૃપતિઃ (નૃણામ્ પતિઃ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । રાક્ષસકલત્રસ્ય (રાક્ષસસ્ય કલત્રમ્, તસ્ય - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । પરકલત્રેણ (પરસ્ય કલત્રમ્, તેન - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । અસન્તમ્ (ન સત્, તમ્ - નજ્ તત્પુરુષ) અર્થલાભેષુ (અર્થસ્ય લાભાઃ, તેષુ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । પરસંવેદને (પરસ્ય સંવેદનમ્, તસ્મિન્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) ।

કૃદંત : (સં.ભૂ.કૃ.) નિષ્ક્રમ્ય નીકળીને **પ્રવિશ્ય** પ્રવેશીને **અભિનીય** લઈ જઈને **નિક્ષિપ્ય** મૂકીને, રાખીને **(ક.ભૂ.કૃ.)** પ્રેષિતઃ મોકલેલ, મોકલ્યો. **આગતઃ** આવેલ, આવ્યો **ઉપવિષ્ટઃ** બેઠો. બેઠેલો **અનુગૃહીતઃ** અનુગ્રહ કરાયેલો **નિવેદિતમ્** નિવેદન કર્યું. નિવેદન કરેલું **ભીતાઃ** ભય પામેલા, ડરેલા, **ગતઃ** ગયો. ગયેલો **(વિ.કૃ.)** આનેતવ્યઃ લાવવો જોઈએ. લઈ આવ. લાવ. **સ્થાતવ્યમ્** બેસવું જોઈએ. બેસો. **પ્રષ્ટવ્યમ્** પૂછવું જોઈએ. પૂછવા યોગ્ય **વર્તિતવ્યા** વર્તવું જોઈએ. **સમર્પિતવ્યઃ** સમર્પિત કરી દેવો જોઈએ. સમર્પિત કરવા યોગ્ય **ભવિતવ્યમ્** થવું જોઈએ. થવા યોગ્ય **રક્ષિતવ્યમ્** રક્ષા કરવી જોઈએ. રક્ષા કરવા યોગ્ય

ક્રિયાપદ : પ્રથમ ગણ (પરસ્મૈપદ) જિ (જયતિ) જીતવું **નન્દ (નન્દતિ)** ખુશ થવું, પ્રસન્ન થવું **વ્રજ (વ્રજતિ)** જવું આ + દ્વે > દ્વ્ય (આહ્વયતિ) બોલાવવું

(આત્મનેપદ) વૃધ્ (વર્ધતે) વધવું, વૃદ્ધિ પામવું

દસમો ગણ (પરસ્મૈપદ) મર્ષ્ (મર્ષયતિ) ક્ષમા આપવી, માફ કરવું

વિશેષ

1. શબ્દાર્થ : શ્રેષ્ઠી શેઠ, શાહુકાર **સ્વગતમ્** પોતાને જ સંભળાય તે રીતે બોલાતી ઉક્તિ, મનમાં બોલાતું એક પ્રકારનું વાક્ય **જાતદોષસ્ય** ઉત્પન્ન થયો છે દોષ જેનાથી તેવાને **મમ તાવત્ યદ્વવતિ તદ્વવતુ નામ** મારું તો જે થવું હોય તે ભલે થાય. (**ઉભૌ પરિક્રામતઃ** । બંને ફરે છે.) (કૌંસમાં મૂકવામાં આવેલાં વાક્યો નાટ્યકારે આપેલી રંગસૂચનાઓ છે. નાટકને ભજવતી વખતે જે-તે પાત્રે મંચ ઉપર તે મુજબનો અભિનય કરવાનો હોય છે.) **પ્રચીયન્તે** વધી રહ્યા છે. **સંવ્યવહારાણામ્** ખરીદ અને વેચાણના, વેપાર-વાણિજ્યના, વ્યાપારના **વૃદ્ધિલાભાઃ** વેપારની વૃદ્ધિના લાભો (વૃદ્ધિનો અર્થ વ્યાજ પણ થાય.) **પ્રકાશમ્** સ્વગત ઉક્તિ પછી સૌને સંભળાય એ રીતે બોલાતી ઉક્તિ, સહુ સાંભળી શકે તે રીતે બોલવાનો સંવાદ (સામાન્ય રીતે નાટકમાં બધી ઉક્તિઓ પ્રકાશમ્ હોય છે, પરંતુ સ્વગત ઉક્તિ બોલાઈ જાય અને તે પછી ફરી પાછા પ્રગટ રીતે સંવાદો બોલવાનો પ્રારંભ કરવાનો હોય ત્યારે (પ્રકાશમ્) એવી રંગસૂચના મૂકવામાં આવે છે.) **આર્યસ્ય પ્રસાદેન** આપ મહાનુભાવની કૃપાથી **પ્રકૃતયઃ અપિ** પ્રજા પણ, જનતા પણ **પ્રતિપ્રિયમ્** પ્રિયની સામેનું ભલું,

વળતું પ્રિય અર્થજાતમ્ ધનનો સમૂહ, ધનનો ઢગલો ઈષ્યતે ચાહવામાં આવી રહ્યો છે. ચાહો છો. ઈચ્છો છો. પરિક્લેશાભાવે દુઃખના અભાવમાં, કલેશ ન હોવામાં સહર્ષમ્ હર્ષ સાથે કથમાવિર્ભવતીતિ કેવી રીતે પેદા થાય છે. કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. અલમાશક્ત્યા શંકા કરવી રહેવા દો. શંકા કરવાની જરૂર નથી. દેશાન્તરં વ્રજન્તિ અન્ય દેશમાં ચાલ્યા જાય છે, જઈ રહ્યા છે. તત્પ્રચ્છાદનમેવ તેમને છુપાવવું એ જ દોષમુત્પાદયતિ દોષ ઉત્પન્ન કરે છે. ગુનો પેદા કરે છે. વાકછલમ્ વાણીનો દોષ - છળ, બહાનું છલાનામ્ છળોનો, દોષોનો અપરિગ્રહઃ સંગ્રહનો અભાવ, ત્યાગભાવ અચ્છલેન છળ કે દોષ વગરના રહેવાથી ભવતા ભવિતવ્યમ્ આપે થવું જોઈએ. તમારે બનવું જોઈએ ન મર્ષયિષ્યતિ માફ કરશે નહિ. ક્ષમા આપશે નહિ. ગેહે સન્તમપિ ઘરમાં હોય તો પણ ન સમર્પયામિ સમર્પિત કરું નહિ. સોંપું નહિ. કિં પુનઃ અસન્તમ્ તો પછી (ઘરમાં) ન હોય તેને શું પરસંવેદને પારકાના દુઃખમાં, અન્યની તકલીફમાં દુષ્કરમ્ મુશ્કેલ કાર્ય શિબિના વિના શિબિ નામના રાજા સિવાય (પ્રાચીન કાળમાં એક શિબિ નામનો રાજા થઈ ગયો. તેણે પોતાને ત્યાં આશ્રય લેવા આવેલા હોલાને બચાવવા ખાતર બાજ પક્ષીને પોતાના શરીરનું માંસ આપી દીધું હતું. જોકે આ તેની કસોટી માટેનો પ્રસંગ હતો જેની તેને ખબર ન હતી.)

2. સંધિ : ગૃહજનોઽન્યત્ર (ગૃહજનઃ અન્યત્ર) । યદ્ભવતિ (યત્ ભવતિ) । તદ્ભવતુ (તત્ ભવતુ) । અયમાગતોઽસ્મિ (અયમ્ આગતઃ અસ્મિ) । અસ્માજ્જનાદિષ્યતે (અસ્માત્ જનાત્ ઇષ્યતે) । અનુગૃહીતોઽસ્મિ (અનુગૃહીતઃ અસ્મિ) । કથમાવિર્ભવતીતિ (કથમ્ આવિર્ભવતિ ઇતિ) । કીદૃશસ્તૃણાનામ્ (કીદૃશઃ તૃણાનામ્) । ત્વમદ્યાપિ (ત્વમ્ અદ્ય અપિ) । ઇષ એવ (ઇષઃ એવ) । ઇષ મે (ઇષઃ મે) । ક ઇદાનીમ્ (કઃ ઇદાનીમ્) ।

સ્વાધ્યાય

1. અધોલિખિતેભ્યઃ વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તરં ચિનુત ।

- (1) ચન્દનદાસેન અમાત્યરાક્ષસસ્ય ગૃહજનઃ કુત્ર નિર્વાહિતઃ ?
- (ક) સ્વગૃહે (ખ) અન્યત્ર (ગ) મિત્રગૃહે (ઘ) અરણ્યે
- (2) નન્દાય કિં રોચતે સ્મ ?
- (ક) અર્થઃ (ખ) પ્રજાકલ્યાણમ્ (ગ) યુદ્ધમ્ (ઘ) ધર્મવૃદ્ધિઃ
- (3) તૃણાનામ્ સહ વિરોધઃ કીદૃશઃ ?
- (ક) અગ્નિમ્ (ખ) અગ્નિના (ગ) અગ્નેઃ (ઘ) અગ્નિઃ
- (4) ચન્દનદાસઃ સ્વગતં વદતિ, અહં તુ ।
- (ક) નિર્દોષઃ (ખ) સાશઙ્કઃ (ગ) મુક્તદોષઃ (ઘ) જાતદોષઃ
- (5) ભીતાઃ પૂર્વરાજપુરુષાઃ પૌરાણાં ગૃહેષુ ગૃહજનં નિક્ષિપ્ય દેશાન્તરં ।
- (ક) વ્રજતિ (ખ) વ્રજન્તઃ (ગ) વ્રજન્તિ (ઘ) વ્રજન્તે
- (6) ચાળક્યઃ યદા આહ્વયતિ તદા અપિ સાશઙ્કઃ ભવતિ ।
- (ક) નિર્દોષઃ (ખ) નિર્દોષાઃ (ગ) નિર્દોષેન (ઘ) નિર્દોષૈઃ

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत ।

- (1) चाणक्यः स्वशिष्याय किं कथयति ?
- (2) चन्द्रगुप्ताय किं रोचते ?
- (3) भूपाः प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः किम् इच्छन्ति ?
- (4) भीताः राजपुरुषाः कुत्र गृहजनं निक्षिपन्ति ?

3. अधोलिखितानां कृदन्तानां प्रकारं लिखत ।

(1) निष्क्रम्य		(2) निर्वाहितः	
(3) शङ्कनीयः		(4) इष्टः	
(5) प्रष्टव्यम्		(6) निक्षिप्य	

4. समासप्रकारं लिखत ।

(1) जातदोषः		(2) वृद्धिलाभाः	
(3) नन्दराज्यम्		(4) परकलत्रम्	
(5) देशान्तरम्			

5. वचनानुसारं धातुरूपाः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

(1) इच्छामि		
(2)		व्रजन्ति
(3)	परिक्रामतः	
(4) पराजेष्यति		

6. रेखाङ्कितानां पदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत ।

(केन, कः, किम्, कीदृशम्, कस्य)

- (1) नन्दस्य अर्थसम्बन्धः प्रीतिजनकः।
- (2) एतत् प्रच्छादनदोषम् उत्पादयति।
- (3) अमात्यराक्षसः चन्द्रगुप्तं न पराजेष्यति।
- (4) शिष्यः चन्दनदासेन सह प्रविशति।

7. मातृभाषायां उत्तराणि लिखत ।

- (1) याज्ञक्य कथं रीते चंद्रनदास प्रत्ये अत्यादर व्यक्त करे छे ?
- (2) याज्ञक्यना मतानुसार नंदना अने चंद्रगुप्तना राज्याभां शो इरक छे ?
- (3) याज्ञक्य चंद्रनदासने चंद्रगुप्तनो प्रथम विरोधी केम गणवे छे ?
- (4) याज्ञक्य चंद्रनदासने कथं रीते लय बतावे छे ?
- (5) राक्षसना परिवारनी सोंपणी करवा अंगे चंद्रनदास शो उत्तर आपे छे ?

प्रवृत्ति

- विष्णुगुप्त - कौटिल्यना जिवन विशे भाडिती अेकत्र करो.
- याज्ञक्यनां प्रेरक वयनोने पोतानी शाणाभां सुविचार तरीके लभो.